You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: "Serca" śląskich miast w społecznej percepcji

Author: Krzysztof Bierwiaczonek, Tomasz Nawrocki

Citation style: Bierwiaczonek Krzysztof, Nawrocki Tomasz. (2008). "Serca" śląskich miast w społecznej percepcji. "Czasopismo Techniczne. Architektura" (R. 105, z. 7 (2008) s. 47-53).

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIWERSYTET ŚLĄSKI W KATOWICACH
Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego
Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

CZASOPISMO TECHNICZNE A
WYDAWNICTWO POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

z. 2-A/2008
ISSN 0011-4561
ISSN 1897-6271

KRZYSZTOF BIERWIACZONEK, TOMASZ NAWROCKI*

„SERCA" ŚLĄSKICH MIAST W SPOŁECZNEJ PERCEPCJI

"HEARTS" OF SILESIAN CITIES IN SOCIAL PERCEPTION

S t r e s z c z e n i e

W artykule przedstawiono kilka refleksji wynikających z badań prowadzonych przez autorów nad postrzeganiem przestrzeni centrów śląskich miast. Badania pokazują, że choć mieszkańcy dostrzegają wiele przejawów kryzysu przestrzeni centralnej (np. hipermarketyzacja, desakralizacja, utrata funkcji mieszkalnych), to centra nadal pełnią w ich miastach ważną rolę, a oni doceniają potrzebę ich istnienia. Badania pokazały też, że mieszkańcy, postrzegając i oceniając przestrzeń miasta, odwołują się do archetypu przestrzennego – miasta z centralnym punktem, jakim jest rynek.

Słowa kluczowe: *centrum miasta*, *przestrzeń publiczna*

A b s t r a c t

The article shows a few reflections resulting from research on perception of Silesian cities space conducted by the authors. The research showed, that although citizens do see a number of central space crisis symptoms (e.g. hypermarketisation, desacralisation, loss of residential functions), centres still fulfil an import role and citizens appreciate the need of their existence. The research also showed, that citizens perceiving and appreciating city space refer to spatial archetype – a city with a market square as a central point.

Keywords: *city centre*, *public space*

* Dr Krzysztof Bierwiaczonek, dr Tomasz Nawrocki, Instytut Socjologii, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Śląski.

1. Kryzys przestrzeni centralnej miast?

We współczesnych studiach nad miastem coraz silniej formułuje się tezę o upadku znaczenia tradycyjnej przestrzeni centralnej. Zarówno socjologowie, jak i urbaniści, kulturoznawcy oraz przedstawiciele innych nauk podejmujących problematykę miejską piszą o tym, że przestrzeń centralna zanika we współczesnych miastach. Miasta nie-miasta nie narastają już jak w postaci idealnej wokół centrum, tak jak „kora wokół drzewa" [9]. Rozpływając się w przestrzeni obszaru metropolitalnego, nie potrzebują już **agory** przyciągającej wszystkie grupy mieszkańców. Funkcje klasycznego rynku przejmują wielkie centra handlowe – **malle** lub też agora przenoszona jest do cyberprzestrzeni. Pisze się o hipermarketyzacji przestrzeni centralnej, o fragmentaryzacji miasta, prywatyzacji przestrzeni publicznych i zaniku tożsamości miasta współczesnego [8]. Obecnie przestrzeń miejska ma mieć coraz mniej **wspólnego z tym tradycyjnym monocentrycznym miastem**. W tych strywializowanych miastach–policentrycznych metropoliach centrum nie-centrum przestaje być, jak pisał Tadeusz Sławek, „obszarem wchłaniającym różnorodność i budującym z niej swoją tkankę i staje się skomplikowanym, kunsztownym i kosztownym systemem fasad przysłaniających kulisy miejskiego życia" [9].

Tak pesymistyczne wizje dotyczące współczesnej przestrzeni publicznej, a zwłaszcza centrów miast zdominowały „miejski" dyskurs. Choć są autorzy, którzy rozważają tezę, że mamy obecnie do czynienia nie z **upadkiem i zanikiem** tej przestrzeni, ale raczej z niewłaściwym podejściem do niej. Według Anny Hołub, „mówiąc o przestrzeni publicznej, posługujemy się intelektualnymi wzorcami", które nie uwzględniają jej współczesnego charakteru. Przebrzmiałe wzorce nie pozwalają właściwie zrozumieć współczesnych zjawisk dokonujących się w przestrzeni miejskiej [2].

2. Badania przestrzeni centralnej śląskich miast

Tocząca się w nauce dyskusja nad zmianami zachodzącymi w przestrzeni publicznej zachęca do empirycznej weryfikacji pojawiających się w niej tez. Dlatego też podjęliśmy próbę przyjrzenia się przestrzeni centralnej śląskich miast. Wybraliśmy te miasta nie tylko jako nam najbliższe, przede wszystkim zaważyła tu specyfika wytwarzania przestrzeni miast śląskich. Przebieg urbanizacji w przemysłowej części Górnego Śląska określał specjalny charakter tych miast. Dynamiczny rozwój hutnictwa i górnictwa w XIX i XX w. spowodował, że istniejące wcześniej lub powstałe wówczas przemysłowe osady **zlepiały się** w wyniku działania procesów aglomeracyjnych w jeden organizm miejski [3]. Tendencja ta była kontynuowana w okresie realnego socjalizmu. Dotyczy to zarówno **nowych socjalistycznych miast**, takich jak Tychy lub Żory, jak i miast **starych**, których układy przestrzenne zmodyfikowane zostały przez rozwój wielkich blokowisk i włączenie w ich obszar samodzielnych osad górniczych lub hutniczych [3]. W tak **zlepionych** lub nowo wytworzonych miastach specjalnego znaczenia nabiera przestrzeń centralna, która powinna integrować miasto.

Miasta do badań wybrano w sposób celowy, biorąc pod uwagę: istnienie (Rybnik, Bytom) lub brak (Tychy, Ruda Śląska) klasycznego centrum z rynkiem jako symbolicznym środkiem miasta (Katowice, co prawda, posiadają tradycyjny układ centralny, ale – jak pokazały wcześniejsze badania – nie funkcjonuje on właściwie) [7] oraz jakość życia w mieście (wysoka – Katowice i Rybnik; średnia – Tychy; niska – Bytom i Ruda Śląska).

W tych pięciu miastach przeprowadziliśmy latem 2006 r. badania o charakterze jakościowo-ilościowym. Podstawową techniką badawczą był wzorowany na Lynchu [5] i Nasarze [6] wywiad swobodny. W wywiad, podczas którego badani opowiadali, jak widzą miasto, **wplecione** było szkicowanie przestrzeni centralnej miasta. W badaniach zastosowano kwotowy dobór próby na podstawie trzech zmiennych: płci, wieku i wykształcenia. Tak dobraną próbę rozmieszczono w przestrzeni miasta. W efekcie przebadano 1725 osób.

3. Centrum? Jednak tak!

W badaniach zapytano mieszkańców o opinię na temat potrzeby istnienia w mieście jego centrum. Pomimo często diagnozowanego kryzysu przestrzeni centralnej większość badanych zdecydowanie zgadzała się, że centrum w mieście jest potrzebne. W trzech miastach poziom zdecydowanej aprobaty lub aprobaty istnienia centrum przekraczał 90% (Rybnik 96,5%; Katowice 96,5%; Bytom 94,0%). Tylko w Rudzie Śląskiej i w Tychach, gdzie przestrzeń centralna nie została wytworzona, odnotowano niższą akceptację centrum (odpowiednio – 85,4% i 80,3%) i liczniejszą grupę przeciwników jego istnienia. W obu tych miastach brak akceptacji dla istnienia centrum był stosunkowo silnie powiązany z brakiem chęci zamieszkiwania w centrum miasta, z brakiem zadowolenia z zamieszkiwania w tych miastach oraz z brakiem akceptacji dla stwierdzeń, że centrum jest najładniejszym miejscem w mieście. Dane te pokazują wyraźnie, że w myśleniu o przestrzeni miejskiej nadal istotną rolę odgrywa archetyp miasta z wyraźnie określonym centrum – ta sytuacja szczególnie odnosi się do Katowic, gdzie istnieje rynek (wskazywany jako ważny element przestrzeni centralnej miasta), niepełniący jednak typowej integracyjnej i symbolicznej funkcji środka miasta.

4. Między przystankiem, urzędem i teatrem

Badania pokazały też, jak silnie odmienny układ urbanistyczny jest powiązany ze znaczeniem nadawanym centrum miasta. W miastach o klasycznym układzie urbanistycznym centrum posiada głównie funkcję kulturalno-rozrywkową (takie znaczenie centrum wskazało prawie 75% rybniczan). W centrum mieszkańcy spotykają się, chodzą do kin, teatrów czy uczestniczą w miejskich imprezach organizowanych na rynkach. Odwrotnie jest w miastach bez klasycznych centrów: tu przestrzeń posiada strywializowane znaczenie handlowo-usługowe (w Tychach takie znaczenie wskazało 63,2% respondentów) lub administracyjne (Ruda Śląska – 64,2% odpowiedzi). Osobnym przypadkiem są Katowice, w których, zdaniem największej liczby osób, centrum jest węzłem komunikacyjnym (choć inne funkcje, takie jak handlowo-usługowa i administracyjna również często były wymieniane – wszystkie trzy uzyskały pomiędzy 45,4% a 47,8% wskazań). Jest to niewątpliwie niekorzystny obraz katowickiego centrum, w którym dominuje znaczenie komunikacyjne przy niewielkim znaczeniu kulturalno-rozrywkowym. Takie centrum obecnie nie jest przestrzenią wspomagającą proces wymiany myśli, pomysłów czy innowacji [4]. Z kolei w Rybniku można mówić o potencjale przestrzeni, który może wspomóc wyzwolenie kreatywności mieszkańców miasta.

5. Czy mall jest centrum miasta?

Jednym z procesów najsilniej zmieniających miasto i prowadzących do kryzysu przestrzeni centralnej jest pojawienie się wielkich centrów handlowych. Wielkie centra handlowe przyczyniły się do zreorganizowania przestrzeni miejskiej [1]. Czasem same stają się symulacją miast [8]. Czy dla badanych mieszkańców śląskich miast malle stanowią centrum miast?

Mieszkańcy badanych miast chętnie korzystają z centrów handlowych. W każdej miejscowości przeszło 80% mieszkańców zadeklarowało, że je odwiedza. Najwięcej takich osób było w Tychach (92,3%), gdzie hipermarkety położone są właściwie w centrum miasta. Ważny jest jednak powód wizyt w takich centrach: czy jest to tylko cel handlowy, czy też związany z bardziej urozmaiconym spędzaniem czasu wolnego. Około jednej czwartej spośród osób bywających w mallach zadeklarowała, że bywa tam w innym celu niż handlowy. Wyjątkiem jest tu tylko Ruda Śląska. Miasto bez klasycznego układu centralnego. Jego funkcje miał przejąć powstały w 2002 r., położony w robotniczej dzielnicy handlowo-

-rozrywkowy kompleks Ruda Śląska Plaza. W Rudzie Śląskiej prawie co druga osoba spośród bywających w centrach handlowych (47,6%) przebywa tam nie tylko po to, by zrobić zakupy. To szansa na wyjście do kawiarni lub restauracji (54,2%), na spotkanie ze znajomymi (23,5%) czy na oglądanie wystaw sklepowych (dane te odnoszą się tylko do osób, które zadeklarowały, że bywają w centrach handlowych w celach innych niż handlowe). Dla części osób, ale nie aż tak dużej, jak mogło się wydawać, malle przejmują funkcję handlową miasta, a alejki marketowe stają się namiastkami miejskich ulic.

Z kolei powstały w 2005 r. mall Silesia City Center w Katowicach miał – wedle projektantów – przejąć funkcję miejskiego centrum. Jednak dziewięć miesięcy po otwarciu SCC połowa katowiczan nie zauważyła, by tak się stało (51,9%), ale co czwarty badany (25,2%) uważał, że centrum miasta przeniosło się na tereny centrum handlowego. Kwestią otwartą pozostaje pytanie, czy po dłuższym okresie funkcjonowania SCC rzeczywiście przejmie funkcje centrum Katowic?

6. Desakralizacja centrów śląskich miast

Przez wieki centrum ludzkiej osady miało wartość sakralną. Tu następowało skrzyżowanie tego, co ludzkie, z tym, co boskie [9]. We współczesnych miastach sfera *sacrum* schodzi jednak na plan dalszy. Mieszkańcy, opowiadając o centrum, bardzo rzadko odwoływali się do sfery *sacrum*. Zarówno poproszeni o uzasadnienie takiej a nie innej lokalizacji przestrzeni centralnej, jak i pytani o pełnione przez nią funkcje, właściwie nie wiązali jej z wartościami sakralnymi, mającymi tu miejsce uroczystościami religijnymi i obiektami kultu. Tylko nieliczni używali argumentacji związanej z religią przy delimitacji centrum, a znaczenie sakralne przestrzeni centralnej przypisano tylko w Rudzie Śląskiej (2,2%).

Częściej obiekty kultu pojawiały się, kiedy pytano o miejsca charakterystyczne i atrakcyjne w badanych miastach. Dotyczy to zwłaszcza Rybnika, Rudy Śląskiej i Bytomia, gdzie kościoły wymieniano jako najbardziej charakterystyczne i atrakcyjne miejsca w mieście. W przypadku Tychów i Katowic obiekty sakralne zdecydowanie rzadziej pojawiały się w tym kontekście. Pokazuje to także analiza map mentalnych uzyskanych w trakcie badań. Najważniejsze świątynie znalazły się na stosunkowo dużej liczbie map (np. w Bytomiu kościół pw. Najświętszej Marii Panny na 23,5% mapkach; w Rudzie Śląskiej kościół pw. św. Pawła na 41,0% map). Kościoły, a więc miejsca *sacrum* w dosłownym rozumieniu, stają się miejskimi landmarkami, tracąc zarazem swą funkcję integracyjną.

7. Próba sformułowania konkluzji

Bliższe przyjrzenie się przestrzeni centralnej pięciu śląskich miast pozwala nam na stwierdzenie, że choć wiele jest symptomów przeradzania się centrów tych miast w **nie-centra nie-miast**, to nie dokonała się tu jeszcze w pełni **trywializacja** ich przestrzeni centralnej. Centra nadal pełnią w nich ważną rolę, a mieszkańcy doceniają potrzebę ich istnienia. Co więcej, badania pokazały, że mieszkańcy, postrzegając i oceniając przestrzeń miasta, odwołują się do archetypu przestrzennego – miasta z centralnym punktem, jakim jest rynek. Dla mieszkańców tych pięciu śląskich miast centrum nadal daje poczucie bezpieczeństwa i poczucie istnienia **porządku prawa i światła** [9].

1. Crisis of city central space?

In contemporary studies of the city, increasingly strong thesis about the fall of the meaning of traditional central space is being formulated. Both sociologists and city planners, culturologists and representatives of other sciences who undertake urban issue, write that central space is disappearing in modern cities. Cities no-cities are not growing around the centre, as in the ideal form, like a "bark around the tree" [9]. Spreading in the metropolitan space they do not need **agora** attracting all groups of citizens. Functions of classic market square are being taken over by big shopping centres – **malls** or agora is transferred to cyberspace. They write about hypermarketisation of central space, about fragmentation of the city, privatisation of public spaces and atrophy of modern city identity [8]. Modern city space should have less and less **in common with this traditional monocentric city**. In these trivialised cities–policentric metropolis, centre-no-centre stops being the "area absorbing diversity and building its own city tissue and becomes a complicated, sophisticated and expensive system of façades that cover backstage of urban life", as Tadeusz Sławek wrote [9].

Such pessimistic visions concerning modern public space, and especially city centres, dominated "urban" dispute. Nevertheless there are authors who do consider the thesis that this space **is not declining and disappearing** but rather it is approached improperly. According to Anna Hołub "when we speak about public space we use intellectual patterns", which do not take into account its modern character. Out of date patterns do not let understand modern phenomena in city space properly [2].

2. Silesian cities central space research

Scientific discussion over changes in public space encourages to empirical verification of appearing thesis. That is why we made an attempt to look at central space of Silesian cities.

We have chosen Silesian cities not only because they are close to our hearts. First of all it was because of the specific way of creating Silesian cities space. Urbanisation in industrial part of Upper Silesia determined a special character of Silesian cities. A dynamic development of metallurgy and coal mining in XIX and XX centuries caused a process of joining settlements in one organism, as a result of agglomeration process [3]. This tendency continued in real socialism period. It concerns both **new**, **socialist cities** like Tychy or Żory and **old** cities, which spatial structures were modified by development of big blocks of flats and incorporating independent mining and metallurgical settlements [3]. In such **joined** or newly created cities central space which should integrate new cities, gains special meaning.

Cities for research were chosen on purpose, concerning: existence (Rybnik, Bytom) or lack of (Tychy, Ruda Śląska) classic centre with a market square as a symbolic middle of the city (Katowice do have a traditional central structure but, as earlier research show, it does not work properly) [7] and a quality of life in the city (high: Katowice and Rybnik; medium: Tychy, low: Bytom and Ruda Śląska).

In these five cities we conducted qualitative-quantitative research in summer 2006. Fundamental research technique was based on Lynch [5] and Nasar [6] free interview. In the interview, when respondents were saying how they see the city, sketching city central space was included. In the research quota sampling was based on 3 variables: sex, age and education. Such sampling was arranged in city space. As a result 1725 people were surveyed.

3. Centre? Yet yes!

In research we have asked citizens about the need of city centre existence. Despite often diagnosed central space crisis, majority of respondents agreed that city needs its centre. In three cities, level of vast

approval or approval of centre existence exceeded 90% (Rybnik 96,5%; Katowice 96,5%; Bytom 94,0%). Only in Ruda Śląska and Tychy, where central space was not created, approval was lower (respectively 85,4% i 80,3%) and there were more opponents of central space existence. In both cities lack of acceptance for centre existence was relatively strongly related to lack of will of living in city centre; lack of satisfaction of living in these cities and lack of acceptance for statements, that centre is the prettiest place in the city. Data clearly show that in thinking of city space with clearly defined centre, city archetype still plays a significant role – this situation refers to Katowice, where market square exists (indicated as an important element of city central space) but does not perform a typical integration and symbolic function of city centre.

4. Among bus stop, town hall and theatre

The research also showed how strong is the connection between the town-planning pattern and the significance of city centre for the citizens. The centres of cities with classic town-planning pattern hold cultural and entertaining functions (this centre meaning was pointed out by almost 75% of Rybnik citizens). In centres citizens meet each other, go to the cinemas, theatres or participate in the town event organised on the squares. The opposite situation is significant for the cities without classic centres: the space is trivial here and has commercial importance (in Tychy this option was pointed out by 63,2% of the person surveyed) or administrative (Ruda Śląska – 64,2% of answers). The other case is Katowice where the answers indicated that the centre is the transportation node (also other options, for example commercial or administrative, were chosen – the results were between 45,4% and 47,8%). There is no doubt that this is an unfavourable image of Katowice centre which transportation significance is the most important and is dominating the cultural and entertaining significance. Nowadays this type of city centre is not supporting the process of thoughts, ideas or innovations exchange. On the other hand in Rybnik there is a potential in the city space. This potential can support the creativity of the citizens.

5. Can a mall be the city centre?

One of the strongest processes changing the city and leading to central space crisis is the appearance of the malls. Big malls contributed to city space reorganisation. Sometimes they become the simulations of the cities. Are the malls considered as city centres by the citizens?

The residents of the analysed cities often go to the malls. In each city over 80% of inhabitants declared that they visit the malls. The most positive answers were recorded in Tychy where the hypermarkets are located in the centre. The reason of visiting is also important. Is it only shopping or more diversified ways of spending free time. About one fourth of mall visitors declared that they enter these objects due to other than commercial reasons. The only exception is Ruda Śląska – the city without classic central pattern. The functions of the centre were supposed to be taken over by the commercial and entertaining complex established in 2002 called Ruda Śląska Plaza. The complex was placed in the labour district. In Ruda Śląska almost half of the malls visitors enter these object for purposes other than shopping. It is an opportunity for going out to cafe or restaurant (54,2%) or meeting friends (23,5%) or to have a look at the shops windows (this figures are related to the mall visitors who declared reason other than shopping). For some people (but not so many as it may seem) the malls take over the commercial function of the city. The mall paths become the substitute of city streets.

The Silesia City Centre mall that was established in 2005 was supposed to become the city centre (according to designers' plans). However nine months after the opening of SCC half of the Katowice residents did not notice it really happened (51,9%) but one out of for respondents (25,2%) declared that

the city centre had moved to the mall. The matter whether long term functioning of SCC will cause Katowice centre to move is still open.

6. Desacralisation of Silesian Cities Centres

For ages the settlement centre was sacred. It was the connection between human and divine. In modern cities *sacrum* becomes of secondary importance. The citizens talking about centre rarely mentioned the *sacrum* areas. No matter if they were asked to justify why they chose the location of central area or asked about the functions of the centre. They did not associate the central area with the sacral values, religious events or places of worship. Just few used the reasons connected with religion while delimitating the centre and the sacral importance of the centre was attributed to Ruda Śląska (2,2%).

More often the worship places were mentioned when respondents were asked about characteristic places in analysed cities. Especially in Rybnik, Ruda Śląska and Bytom the answers pointed out that churches were the most characteristic and attractive places in the city. In Tychy and Katowice sacral object appeared in this context. Also the mental mapping proves this. The most important churches were pictured on relatively many maps (in Bytom the Najświętszej Marii Panny church appeared on 23,5% of the maps, in Ruda Śląska Świętego Pawła church appeared on 41% of maps). The churches – sacral places – become landmarks and lose their integration role.

7. Conclusion attempt

The closer look at central space of five Silesian cities allows the statement that the trivialisation of city centres was not completed in spite of the fact that there are many symptoms of transforming the city centres into **non-centres of non-cities**. Centres still play an important role and the citizens appreciate their presence. What is more, the research showed that citizens use the archetype of cities with central market square while they perceive and evaluate the city space. According to the citizens of five Silesian cities, centre still guarantees the sense of security and sense of **law and light order** [9].

Bibliografia − Bibliography

[1] Bejnarowicz K., *Centrum handlowe nowej generacji jako nowe centrum miasta*, [w:] A. Majer (red.), *Socjologia miasta. Nowe dziedziny badań*, Łódź 2007.

[2] Hołub A., *Współczesna przestrzeń publiczna. Terapia patologii czy rozwój nowych terenów – poszukiwanie przesłanek projektowych*, [w:] M. Kochanowski, *Przestrzeń publiczna miasta postindustrialnego*, Gdańsk 2002.

[3] Jałowiecki B., *Społeczne wytwarzanie przestrzeni*, Warszawa 1988.

[4] Landry Ch., *The creative City. A Toolkit for Urban Innovators*, London 2000.

[5] Lynch K., *The Image of The City*, Cambridge 1960.

[6] Nasar J.L., *The Evaluative Image of The City*, American Planning Association Journal, Winter, 1990, 41-51.

[7] Nawrocki T., *Miasto bez centrum. Centrum Katowic w oczach mieszkańców*, [w:] B. Jałowiecki, A. Majer, M.S. Szczepański (red.), *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, Warszawa 2005.

[8] Nieszczerzewska M., *Miasta nie-miasta*, Kultura i Społeczeństwo XLIX, 1/2005.

[9] Sławek T., *Akro/Nekro/Polis*; *Wyobrażenia miejskiej przestrzeni*, [w:] A. Zejdler-Janiszewska (red.), *Pisanie miasta – czytanie miast*, Poznań 1997.